

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SYVENDE RÆKKE

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

NIELS KNUD ANDERSEN og KNUD BANNING

FJERDE BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG

1960—62

Professor, Dr. theol. h. c.

JOHANNES OSKAR ANDERSEN

(Efter Maleri af Hugo Larsen 1948)

In memoriam

J. OSKAR ANDERSEN

15. maj 1866 – 24. oktober 1959.

Nogle fakta og erindringer.

Professor Oskar Andersen var fra vugge til grav inkarneret Frederiksberger. Hans forældre var underretssagfører, senere værge for Frederiksberg kirke, justitsråd Ole Andersen (d. 1905) og hustru Anna Marie f. Petersen (d. 1908).

Fra sin far tog han historiske interesser i arv, og hjemmets soliditet gav ham et økonomisk rygstød, så længe han havde dette behov. 1884 blev han student fra Schneekloths skole, seks år senere teologisk kandidat med 5 lauder.

Valget af teologi skyldtes interesse for religiøse problemer. Tidligt var hans interesse vakt for numismatik, yderligere stimuleret ved at blive medlem af Oldskriftsselskabet. I studietiden blev han fastholdt af professor Frants Buhls forelæsninger, vågen for denne forskers arbejdsprincipper med teksterne og lydhør for hans åndfulde tekstfortolkning. Oskar Andersen hørte yderligere »stærkt betaget« Julius Langes forelæsninger over kunsthistorien, og gennem professor Johs. Steenstrup fik han de første indtryk af kildeforskning. Men den skelsættende oplevelse blev professor Kr. Erslevs kildekritiske øvelser, som han fulgte i to semestre (1886). Gennem disse øvelser blev den historisk stringente forskningsmetode hans egen, normgivende for hele hans forskning og senere undervisning. Erslevs metodiske kildekritik virkede dengang banebrydende — nu er metoden forlængst accepteret som selvfølgelig forpligtelse for en-

hver, der vil drive historisk forskning. Oskar Andersens professor i kirkehistorie, Fredrik Nielsen, var en sprudlende, fængslende forelæser, men begreb om *metode* kunne studenterne ikke hente hos ham. Den akademiske tilværelse var på det tidspunkt stort set stærkt horisontbegrænset, det teologiske fakultet som en del af helheden bar også sit præg af at ånde under en beklippet horisont. Det var ikke umiddelbart velset, at en teologisk student søgte over til det filosofiske fakultet! Oskar Andersen fornåm en murren: »Var Erslev ikke en af disse slemme radikale? Og skulle det teologiske fakultet ikke være godt nok til at kunne lære, hvad studenterne behøvede at vide til eksamen?«

Oskar Andersens binding til historien drog ham mod det filosofiske fakultet. Der var dog kræfter, som holdt igen! Hvad han kaldte »den stærke undervurdering af det religiøse livs værdi, der dengang prægede ledende kredse i det filosofiske fakultet«, stødte ham bort fra dette. Læsning af Søren Kierkegaard og kammeratlige debatter om dogmatiske problemer bevarede ham for teologien.

Disse grundspørgsmål i den Erslevske skoles metodik »Hvad siger kilderne?« og »hvordan skal de vurderes i forhold til hinanden?« var de forudsætninger, Oskar Andersen indlærte os i som studenter; dem opdrog han os til at granske *først*. Kort udtrykt: Han lærte os at *læse, skelne og vurdere*. Han blev »*monumenternes*« og »*institutionernes*« historiker med skarp sans for samhörigheden mellem alt historisk forløb. I den henseende står han på lige linje med professor i økonomisk historie i London R. H. Tawney, selv om de økonomiske historiesynspunkter ikke har fået den vægt hos Oskar Andersen, som de har hos Tawney — også hvor denne beskæftiger sig med de religiøse nybrud hos Luther og Calvin.

Med god grund advarede Oskar Andersen os mod at se kirkehistorien som en isoleret ø i verdenshavet. Arkæologi og numismatik fik en ny placering indenfor kirkehistorien — ikke hørt siden Frederik Münters dage, men efter nye

fund og større viden og klarere metoder siden Münters tid ført op til dato. Det var realiteter, kontante realiteter, Oskar Andersen spurgte efter. Han *gav* — og han *krævede*! »Ætervaderi« — et i hans mund karakteristisk udtryk og vist skabt af ham selv — var ham en mistænkelig affære! Grundlaget for den faste viden skulle først være i orden! Hvis det historisk sikre grundlag svigtede, måtte der gives en begrundelse af en eller flere foreliggende muligheder, afvejet i kilderne overfor hinanden indbyrdes. Bagefter kunne d'herrer få lov at filosofere, systematisere og dogmatisere! Men de skulle dog vide, at disse sidste gøremål *ikke* var historieforskning, og at historiefilosofi vel kunne være meget nyttig, men den måtte bygges på et fundament af solid viden om de forhold, som man filosoferede over! For denne — for unge — ofte strenge lektie vil vi altid være ham taknemlig! Den slog for os en bro til brødrene Weibull's svenske forskninger og til Erik Arups hjemlige. Sin skepsis overfor »idehistorie« i dennes mange nuancer bekendte Oskar Andersen gerne og højlydt. Hans indhug på den systematiske teologi skyldtes, at han fandt, at disse discipliner huggede en hæl og klippede en tå af den historiske virkelighed for at kunne klemme mennesker og begivenheder ind i paragraffer.

I 1892 vandt han universitetets guldmedalje for afhandlingen om »Holger Rosenkrantz' liv og teologi«. Bedømmelsen tilskyndede ham direkte til at samle yderligere stof og udgive studierne. Han efterkom opfordringen, og fra april 1893 til julen 1894 opholdt han sig i Tyskland og Holland på biblioteks- og arkivstudier. Frugten publiceredes 1896 i værket om den sælsomme, teologisk tænkende adelsmand Holger Rosenkrantz til Rosenholm. Allerede her møder man de karakteristiske træk, som præger Oskar Andersens hele forskning — kildestudier, kombinationsevne og analyse af de europæiske strømninger, som sætter aftryk i vort lands kirkeliv, enten de kalkeres eller optages på selvstændig vis. En planlagt fortsættelse af en gennemgang af den lærde adelsmands teologi blev umuliggjort ved afslag på en un-

derstøttelse, som Oskar Andersen søgte til studiernes publikation. Men allerede da var hans kræfter og initiativ blevet beslaglagt på anden måde, idet han fra april 1896 blev Fr. Nielsens medarbejder i redaktionen af Kirkelexikon for Norden, som udkom fra 1897. Enhver, som har været engageret i leksikonsartikler ved, at slige arbejder, som kan synes så lidt, dog kræver masselæsning, og under sine nye studier inddrog Oskar Andersen også kirkeretten (en sildig frugt, som godtgør disse studiers gennemtrængende karakter, blev hans afhandling i festskriftet til Kr. Erslev 1927: »Er 1527 i retslig henseende epokeåret i dansk reformationshistorie?«). Blandt de fremragende artikler af varig historisk værdi i dette kirkelexikon nævner jeg: Reformationen i Danmark, Superintendenten, Supranaturalisme og Statskirke. Fra 1899 blev han medudgiver af »Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke« (til 1938). Dette tidsskrifts 5. række VII hefte 2—3 med en række afhandlinger blev i særudgave overrakt ham på hans 70-års fødselsdag fra fagfæller og elever »i beundring og taknemmelighed for hans indsats i dansk kirkehistorisk forskning«.

Ved Fr. Nielsens udnævnelse til bispestolen i Ålborg meldte han sig som ansøger til det ledige professorat. Om sider blev det vedtaget, at der skulle afholdes konkurrence mellem ansøgerne. Det blev, som han sagde, »en udvidet teologisk embedseksamen«, fordi konkurrenterne også skulle forelæse over nytestamentlig eksegese foruden at demonstrere deres videnskabelige færdigheder i kirke- og dogmehistorie. »Konkurrence-Komiteen«, skrev han i sit doktorvita i Københavns universitets festskrift 1918, »regnede med jernhelbred og næsten vidunderlige arbejdssevner hos deltagerne«. Den store 3 måneders opgave lød: »Kritisk fremstilling af Novatianus' liv og forfattervirksomhed med eftervisning af de novatianske bevægelses omfang og betydning«. Opgaven lå på et område, som faldt ganske udenfor hans hidtidige studier og måtte afleveres ufærdig. At han ved konkurrencen 1900/01 ikke kom i betragtning til

udnævnelse, forblev et åbent sår livet igennem. Først oldingevalderens resignation overfor opgørelsen af livets plusser og minusser lagde en hinde også over denne dybe vunde. Han havde i medarbejderskabet på Kirkelexikon for Norden fra 1896—1900 skrællet kartofler for Fr. Nielsen og havde (efter Fr. Nielsens udtalelser til ham) forventet hans støtte ved afgørelsen. Men fik den ikke. En forespørgsel, om afhandlingen kunne indleveres som disputats blev mødt med afslag. Arbejdet blev udgivet 1903.

En akademisk bane åbnede sig dog for ham — omend snævert og langsomt. Han fik at vide, at en ansøgning om ministeriel tilladelse til at forelæse over dansk kirkehistorie og kirkelig arkæologi ville blive imødekommet, hvad også skete. I 1903 blev han forfremmet til midlertidig lærer med forpligtelse til at overtage begynderundervisningen i almindelig kirkehistorie. Året forud havde han foretaget en længere udenlandsrejse for at fordybe sig i kirkelig arkæologi og kunst (Frankrig, Tunis, Italien, Dalmatien). På opfordring af Det kirkelige Udvalg udgav han 1905 bogen »Kirkeorganisation udenlands«. 1908 blev han docent i nordisk kirkehistorie, 1913 ekstraordinær professor i teologi, og 1920 fik han ved sin position som folketingsmand gjort dette embede til et ordinært professorat, således at fakultetet rådede over 2 ordinære lærestole i kirkehistorie. 1917 blev han dr. teol. honoris causa ved Københavns universitet — naturligvis en ære, men hans tilfredshed var reserveret. Senere føjedes dertil æresdoktorgrader fra Oslo (1938), Lund (1941) og Århus (1946). Den sidste udmærkelse var ham en uforbeholden glæde. Hans aktive interesse for Århus universitet havde fra den første planlæggelse været ud af hjertet. 1929—30 beklædte han rektoratet ved Københavns universitet. Men — han havde fået et grundskud i starten af den akademiske løbebane.

En opregning af samtlige hans kirkehistoriske arbejder, artikler som værker, vil i denne sammenhæng blive for omfangsrigt et foretagende. Men udover de i det foregående

omtalte skrifter finder jeg grund til at nævne det modneste af hans værker »Overfor kirkebruddet« (universitetets festskrift november 1917) — »ligefrem genialt« kaldte professor Erik Arup det. Desuden bogen om Bone Falch Rønne fra 1921 i anledning af Det danske Missionselskabs hundredeårs jubilæum (med den brede europæiske baggrund i *lægmandsvækkelserne* med deres forøgede missionsaktivitet i det 18. århundredes slutning). Dertil hans fyldige, kundskabsrige indledning til apoteker A. E. Sibbernsens udgivelse af Thomas Kingos »Åndelige Siunge-Koor« (1931) og »Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation« (Gütersloh 1934). Fra 1905 havde Oskar Andersen været medlem af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, og efter H. F. Rørdams død 1913 blev han dets formand og redigerede Kirkehistoriske Samlinger fra 1913—49. De afhandlinger, han skrev til dette magasin, og som han selv lagde vægt på, var »Oprettelsen af det danske ærkesæde i Lund« (5. R. II), hvor han fremdrog betydningen af tiendepligtens indførelse i Danmark, og »Den tyske Original til Peder Smid og Atzer Bonde« (5. R. IV) med forklaring af digtets oprindelse. 1907 overtog han redaktionen af det standsede Kirkelexikon for Norden. Men hvadenten hans publikationer var af mindre omfang, eller de var høje i sidetal, gælder det om dem alle, at de er grundige, pålidelige, skelsættende. De står som monumenter i dansk kirkehistorisk forskning. Ingen som arbejder på tilsvarende felter, kommer udenom at tage stilling til dem og høste belæring af dem.

Oskar Andersens kritiske sans var udadtil hørlig. Mange vil tænke på hans indlæg ved disputatser. Men hans kritik var ingen attitude. Det var selve hans natur, som var kritisk disponeret. Derfor gjorde kritiken sig først gældende *indadtil*, i ham selv og overfor hans egne ydelser. Vi havde håbet og ventet, at han kunne og ville give os en samlet fremstilling af Danmarks kirkehistorie. Han havde jo alle forudsætninger derfor. Vi håbede årti efter årti. Så tidligt som i 1917 havde han forarbejderne rede til det meste af

værket. Han var færdig med tidsrummet fra Ansgar til pietismen plus det 19. århundredes historie fra 40'erne, men laboratorieøvelser over det øvrige tidsrum lå også rede til at udfylde, hvad der manglede i direkte fremstilling. Til sidst håbede vi fra år til år. Men håbet tegnede sig efterhånden som en flakkende kerte. Håndens greb om pennen løsnedes, synet svækkedes. Og så spurgte vi ikke mere! Hans selv-kritiske sans var åbenbar, og han evnede ikke at neutralisere skruplerne. Han søgte stadig dybere til bunds i kildestoffet, det blev ham sværere og sværere at slutte et arbejde af, og han havde vanskeligheder med den formgivende evne. Helt godvilligt gav han intet fra sig. Der måtte kræves en anledning, hvis han skulle rykke ud med noget af sit eget. Han stod således med reformationstidens kirkehistorie færdig, havde professor Erslevs tilsagn om støtte fra Carlsberg-fonden til udgivelsen og gik manuskriptet igennem endnu en gang. Resultat: Arbejdet så aldrig dagens lys!

Oskar Andersen skrev kirkehistorie. Men han *skabte* også kirkehistorie. 1918 trådte han ind i aktiv politik. Han sagde ja til en opfordring fra det konservative parti om at stille sig i Frederiksbergs 1. kreds. Kredsen var sikker, konservativt vel konserveret af hans nære ven professor H. O. G. Ellinger.

Universitetsvirksomheden var ham årene igennem ikke nok. Der var uforløste kræfter i hans sind, og de drejede hans hu udad imod det praktiske kirkeliv. Og vandene var oprørt! Arboe-Rasmussen-sagen skabte den stride bølgegang i dansk kirkeliv (behandlet af Oskar Andersen i Teologisk Tidsskrift 3. R. IV 1913, hans resposum i sagen af 12. april 1916 er optrykt som bilag 33 i »Højesteretsdommen i A.-R. sagen«). Oskar Andersen tænkte også i sin kirkepolitik ad kirkehistoriske baner. Kirkeligt Landsforbund havde nedsat et privat udvalg til at behandle forholdet mellem kirke og stat. Th. Poulsen var kirkeminister, og hans kirkepolitik følte de kirkeligt konservative forargelig. De så i Th. Poulsen en talsmand for at få gjort kirken til »en borgerlig

indretning« med independentiske menighedstilstande (»den tålsomme folkekirke«). Oskar Andersen blev medlem af dette private udvalg, hvis sigte var at få kirke og stat adskilt. Og Borgbjerg øjnede muligheden for at få et gammelt socialdemokratisk programpunkt gennemført. Han talte ganske dårende om, at slig fri kirke naturligvis måtte komme til at råde over de kirkelige midler. For økonomien skulle de kirkelige altså ikke være bange.

I disse kirkepolitisk spegede forhold kastede Oskar Andersen sig fyrigt ind med mund og pen, talte for kirkens selvstændiggørelse fra statens formynderskab, således at denne evangelisk-lutherske bekendelseskirke ved en forfatning kunne ordne sine egne forhold. Han blev i disse år kendt som en mand, hvis kirkelige synspunkter lå i flugt med det konservative partis. — Det kom dog ikke til en afgørende styrkeprøve i disse med lidenskabeligt sprængstof fyldte kirkepolitiske spørgsmål. Borgbjerg fik en »borgfred« sluttet mellem Th. Poulsen og Landsforbundet — næppe af kærlighed til problemets løsning som gevinst for sit partis program, men under politisk hensyn til det radikalt-socialdemokratiske flertal, som ikke var talstærkt i tinget. Stormene lagde sig — en kirkekamp var afblæst.

Oskar Andersen blev sit parti en selvstændig, personlighedspræget, kundskabsrig støtte og vejleder, ikke en jasiger i flok og følge — næppe altid »let«, aldrig facil i partiforhandlinger, derimod rodfast i sin loyalitet mod sit parti. Jeg husker fra en fest, hvor Christmas Møller rejste sig og blandt andet sagde: »Nu mente vi, at vi alle var enige, og så rejser vor professor sig! Vi så på hinanden og tænkte alle det samme: Så, nu ligger det hele!« Hans tid som folketingsmand var årene 1918—1939.

I 1920 blev J. C. Christensen kirkeminister igen. Oskar Andersens samarbejde med ham blev professorens største politiske oplevelse ved gennemførelse af kirkelovene 1922. De to politikere var enige om at sikre kirken et selvstændigt styre, med andre ord en adskillelse mellem stat og kirke.

Men J. C. Christensen var en sindig vestjyde og havde tid. Han kom fra egne, hvor »der var rum« og vide horisonter. Den videre udfoldelse af en kirkeforfatning skulle efter J. C. Christensens mening nok lægges i lægfolkets hænder NB. når tiden havde gjort dette lægfolk modent til at tage den afgørelse. Og i hin situation var det loven om menighedsrådenes ret til at vælge biskopper, som skulle aktualiseres. Oskar Andersens håb stod til, at der som konsekvens af lovkomplekset af 1922 indenfor overskuelig fremtid kunne udbygges, hvad han kaldte en demokratisk kirkeforfatning. Det var kirkens historiske ret, og nu var det dens pligt at bestemme over sine egne anliggender gennem et menighedsbevidst *lægfolk*. Således mente han, at folkekirkens evangelisk-lutherske karakter ville være sikret.

Oskar Andersen var medlem af de kirkelige udvalg 1921 og 1928 og havde sin førende andel i gennemførelse af den frisindede kirke- og skolelovgivning i de sønderjyske landsdele. Også skoleforholdene havde en altid årvågen observatør og debattør i ham, først og fremmest når det gjaldt om at sikre religionsundervisningens konfessionelle præg. (Medlem af den store skolekommission 1919—1923). *Konservativ* — det var hans personligheds struktur i teologi, politik og fromhed. Men enig eller bunduenig med ham om kirkeforfatning (eller andre stridsspørgsmål), så tabte han dog aldrig den rent personlige venlighed. Hvor højt end bølgene kunne gå, havde han altid en liberal, en til tider overbærende tolerance overfor anderledestænkende.

Hans humanistiske indsigt strakte sig over vide felter. Som folketingsmand kom han til at beskæftige sig med Det kongelige Teater i alle dets tre kunstarter (et nært venskab knyttede ham iøvrigt til Anna og William Bloch). Ved Kunstakademiet havde han holdt kulturhistoriske forelæsnings, og han fik ganske naturligt sæde i Kunstakademiets kommission og forlængede teologernes humanistiske linje blandt politikerne fra H. N. Clausens tid. For musik havde han åbent gehør, for maleri og skulptur et modtageligt og

bedømmende sind (fra 1932—50 var han formand for Foreningen for national Kunst).

Naturligvis blev han medlem af en række selskaber (Selskabet for Sprog og Litteratur fra dets stiftelse i 1911, i styrelsen for Selskabet for Historie, Litteratur og Kunst, fra 1921 medlem af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, bestyrelsesmedlem i Rask-Ørsted Fonden). Også fra udlandet modtog han videnskabelige æresbevisninger. En af de udmærkelser, som gik ham dybest til hjerte, var tildelingen af Videnskabernes Selskabs guldmedalje i 1952.

Folketingsarbejde kræver sin mand helt ud. Han vedligeholdte sine forelæsninger trods de talrige og krævende politiske gøremål, men det blev ham umuligt at afse tid til videregående studier, da han først var hvirvlet ind i det politiske liv.

Hans tempo i forelæsninger var ilfærdigt og ikke let at følge i nedskrivning. Nu og da slog et modigt auditorium sig sammen om et lydeligt »åh« i håb om, at han ville sætte tempoet ned. Et forfængeligt håb! Skulle jeg fremhæve — foruden hvad jeg har sagt om den stringente kildeforskningskrav — hvad han både i eksaminatorier og forelæsninger gav os sans for, ville jeg nævne *typernes* ret i kirkehistorien, opmærksomheden samlet om de forskellige mennesketypers udvikling og forsvaret for deres religiøse ret. Luther for eksempel lærte han os at vurdere positivt og med sund bedømmelse af hans teologis farer og hans uformuenhed overfor samfundets praktiske opgaver sammenlignet med Calvin. Melanchthon fik sin plads og ret — ikke kun som ferm pædagog, men også som *teolog*. Og Erasmus blev hverken glemt eller sværtet. I sin vurdering af tider og typer havde han et bredkirkeligt syn. Vi lærte ikke bare til eksamen, men for livet. Til eksamen ønskede han et spørgsmål behandlet — som han sagde — »helt igennem«, ofte i bred oversigtsform med talrige sidespring af spørgsmål. Det var just ikke det, Fr. Nielsens lærebog var anlagt på at give! Derfor

syntes han en meget krævende eksaminator, for hvem den på skemaet ansatte tid ingen rolle spillede. På dette og det rent pædagogiske område var han kun lidt perfektibel. Men det skal siges, at han ved censuren var en human bedømmer, selv om hans vurdering af en eksamenspræstation ikke altid blev forstået af de gamle censorer. De gjorde op, hvad kandidaten ikke havde kunnet give svar på. Men det var emner, svarede eksaminator, som han ikke lagde vægt på, eller som var dårligt fremstillet hos Fr. Nielsen.

Oskar Andersen var fra sin ungdom tyst om det, som bevægede sig i det dybe hos ham. Han kunne synes »hastig« og havde større kendskab til »monumenter« end til levende menneskers struktur. Indefra gav han ikke ud til ret mange. Men dem, han havde tillid til, og som han holdt af, kunne han skænke af sit sinds bundne varme. Han gav med takt og en egen form for besindighed. Om hans personligt kristelige fodfæste var ingen i tvivl, som virkelig kendte ham. »Det er min bøn til Gud, at jeg må bevare min ånd usvækket, så længe jeg endnu skal leve«, lød en linje fra ham i hans sidste leveår. Blandt kommende slægtled af kirkehistoriske forskere vil hans navn også blive bevaret gennem det legat, som skal bære hans navn, og hvortil den ugifte mand skænkede hele sin formue.

Ikke blot så mangfoldigt og så flittigt et livsløb er sluttet med professor Oskar Andersens død, men først og sidst en livsgerning så rig på incitamenter. Livsdagen blev lang. Han rundede de 93 år. Men han klagede aldrig over alderens tiltagende tyngde.

Michael Neiiendam.